

ХАЛҚАРО СИЁСАТДА ГЕОМАФКУРА ФЕНОМЕНИ

ХЎЖАНОВ БАҲРОМ

сиёсий фанлар номзоди, доцент, ЖИДУ

Аннотация. Дунёни гоялар бошқаради. Фақат бу гоялар бутун бир мафкура сифатида шакллансагина амалиёт юзини кўриши мумкин. Мафкура қайси кўринишида бўлмасин, унинг амалий ҳаракатлари асосида бошқа мафкураларга қарама-қаршилик туради. Мафкуравий бўйлиқ бўлган жойда янги мафкура яратиши ёки ташиқи кучлар томонидан ўзга мафкура олиб киритилиши мумкин. Аммо бирор мафкуранинг ичида унга монанд бўлмаган янги бир мафкурани яратиб бўлмайди. Бундай бўлади деган сўз ижтимоий гуруҳлар ўртасида бўлинишининг юзага келганлигини англатади ва мафкуралар ўртасида сиёсий сепаратизмни юзага келтиради.

Халқаро сиёсат “status quo”сида геомафкура омили биринчи навбатда мафкуравий хавфсизлик таҳдиди тарзида намоён бўлиб, таҳдидлар ижтимоий ҳаётнинг сиёсий, иқтисодий, ҳарбий, экологик, маданий ва ахборот соҳаларини ўзига тўлиқ қамраб олмоқда. Жамиятда мафкура полигонлари шаклланиб, тобора мустаҳкамланиб бормоқда ва бугун “мафкура полигонлари ядро полигонларига нисбатан ҳам кўпроқ кучга эгаллигини” намоён этмоқда. Геомафкуравий куч марказлари – жамиятдаги сиёсий институтлар, ижтимоий гуруҳлар ўртасида муайян манфаатларни кўзлаб гоявий жиҳатдан юзага келган геосиёсий куч марказидир. Геосиёсий куч маркази битта давлат, давлатлар уюшмаси ёки гуруҳ, давлатчилиги ҳар хил бўлсада, гоявий маслакдошлиги бир хил бўлган сиёсий гуруҳлар бўлиши мумкин. Геомафкуравий куч маркази билан геосиёсий куч марказини илмий жиҳатдан қиёсий таҳлил этганда “геосиёсий куч марказ” жумласидаги “куч” сўзини тушириб қолмаслик лозим. Чунки “геосиёсий марказ” тушунчаси халқаро муносабатлар назариясида бошқачароқ маънода талқин қилинади. Геосиёсий марказ тушунчаси аввало бир давлатга нисбатан ишлатилади ва биринчи ўринда давлатнинг “куч сифатида шаклланганлигини эмас, балки ҳаракатдаги кучлар учун геостратегик аҳамиятдаги географик кенгликда жойлашганлигини назарда тутди”. Геомафкуравий куч марказлари кўламага қараб геосиёсий куч марказлари сингари глобал ёки минтақавий бўлади. Бироқ, геосиёсий куч марказлари географик майдон билан биргаликда давлатнинг қудрати ва сиёсий мотивига қараб таснифланса, геомафкуравий куч марказлари илгари сураётган гояларининг тарқалиши доираси (географик эмас)га қараб тавсифланади.

Мақолада мафкуравий жараёнларнинг тадрижий тараққиёти, геомафкуравий таҳдидларнинг юзага келиши ва уларнинг шаклланишида куч марказларининг тутган ўрни ва роли билан боғлиқ долзарб масалалар таҳлил қилинган.

Таянч сўз ва иборалар: халқаро муносабатлар, халқаро сиёсат, мафкура, мафкуравий таҳдид, куч маркази, геомафкура, мафкуравий куч марказлари.

Аннотация. В мире господствуют идеи, и только когда эти идеи сформулированы как единая идеология, их можно рассматривать на практике. Какая бы она была идеология основана на практичности и может противоречить другим идеологиям. Там, где существует идеологический вакуум, можно создать новую идеологию или принести другую идеологию извне. Но невозможно создать новую идеологию, несовместимую с другой. Это то, что означает разделение социальных групп и создание политической сепаратизма между идеологиями.

В «статусе-кво» международной политики геополитический фактор проявляется в первую очередь как угроза идеологической безопасности, а угрозы охватывают политическую, экономическую, военную, экологическую, культурную и информационную сферы общественной жизни. Полигоны идеологии были сформированы и укреплены в обществе, и сегодня они показывают, что «идеологические полигоны более могущественны, чем ядерные полигоны». Геоидеологические центры силы – это центры геополитической власти, которые были созданы для определенной цели между политическими институтами и социальными группами в обществе. Центром геополитической власти может быть одно государство, объединение государств или групп, политических групп с

одинаковым уровнем политической приверженности. В научном сравнительном анализе геополитического центра силы и центра геополитической власти слово «сила» во фразе «центр геополитической власти» не следует исключать. Это связано с тем, что понятие «геополитический центр» по-разному трактуется в теории международных отношений. Понятие геополитического центра используется главным образом по отношению к одному государству и предполагает, что государство не географически сформировано, а скорее географически важно для сил, действующих на него. Геополитические центры силы являются глобальными или региональными, как и центры геополитической власти. Однако, если центры геополитической власти классифицируются вместе с географической областью на основе власти и политических мотивов государства, центры геополитической власти характеризуются диапазоном идей, которые они ищут.

В настоящей статье анализируются такие актуальные вопросы, как эволюция идеологических процессов, появление геоидеологических угроз, роль и место центров сил в формировании этих угроз.

Опорные слова и выражения: международные отношения, мировая политика, идеология, идеологические угрозы, центр силы, геоидеология, идеологические центры сил.

Annotation. The world is dominated by ideas. Only when these ideas are formulated as a whole ideology can be seen as a practice. Whatever the ideology may be, it is based on the practicality of the ideology, and it is opposed to other ideologies. Where there is an ideological vacuum, it is possible to create a new ideology or to bring another ideology from outside. But it is impossible to create a new ideology that is not compatible with one ideology. It means that there has been a split between social groups and political ideologies that create divisive ideologies.

In the "status quo" of international politics, the geopolitical factor appears primarily as a threat to ideological security, and the threats cover the political, economic, military, environmental, cultural and information spheres of public life. Polygons of ideology have been formed and strengthened in society, and today they are showing that "ideological polygons are more powerful than nuclear polygons". Centers of geoideological power are the centers of geopolitical power that have been created for a particular purpose between political institutions and social groups in society. The center of geopolitical power may be a single state, an association of states or groups, political groups with the same level of political commitment. In the scientific comparative analysis of the geoideological power center and the center of geopolitical power, the word "power" in the phrase "center of geopolitical power" should not be omitted. This is because the concept of "geopolitical center" is interpreted differently in international relations theory. The notion of a geopolitical center is primarily used for a single state and, first of all, assumes that the state is "not geographically formed, but geographically important for the movement forces". Geoideological centers of power are global or regional, as are the centers of geopolitical power. However, when geopolitical power centers are classified together with the geographical area by the power and political motives of the state, the centers of geopolitical power are characterized by the range of ideas that they seek.

The current article analyzes the issues of evolution of ideological processes as well geoideological threats and the role of power centers in formation of these threats in the contemporary world.

Keywords and expressions: international relations, world policy, ideology, ideological threats, power center, geoideology, ideological power centers.

Ер юзида одам пайдо бўлиши билан мафкура ҳам пайдо бўлган, десак хато бўлар. Қабилалар бирлигини дастлаб урф-одатлар бирлаштирган. Тарихан миллатлар бирлашувининг шаклланишида диний муносабатлар (асосий омиллардан бири сифатида) туради. Халқлар эса бир-бири билан давлат воситачилигида бирлашишган. Вақт ўтиши билан давлатларда, унинг аҳолиси турмушида дин ва миллий анъаналар уйғунлашган. Мафкуранинг пайдо бўлиши жамиятда миллатларнинг шаклланиши билан ҳамоханг. "Шунинг учун ҳам "миллий генезис" ҳар қандай мафкура моҳиятида акс этади"¹.

¹ Pastukhov V.B. «Noviye russkie»: poyavlenie ideologii [«New Russians»: appearance of ideology]. Journal «Polis», 1993, no.3, pp.54-57

"Мафкура" иборасини француз олими Дестют де Траси Уйғониш даврига бағишланган "Мафкура элементлари" номли асарида (1801 йил) илк бор қўллаган. Унингча, мафкура ғояларнинг шаклланиш жараёнларини ўрганиш демакдир. Шунинг учун де Траси ва унинг издошлари мафкурага "ғоялар ҳақидаги фан" сифатида қараганлар.

Мафкурага жамиятни ўзгартиришга қодир куч сифатида дастлаб марксизм вакиллари ёндашишган. Улар мафкуранинг "ғоялар ҳақидаги фан"лигини инкор этиб, уни жамиятдаги у ёки бу ижтимоий гуруҳ фаолиятининг онгдаги инъикоси деб қарашган¹. Марксизм мафкураси синфий характер касб этганлиги боис қаршиликка учраганлиги ва охир оқибат XX аср нихоясида инқирозга юз тутганлиги барчага маълум.

Халқаро муносабатлар назариясида сиёсий идеализм (Р.Кларк, Л.Сон), сиёсий реализм (Г.Моргентау, Р.Арон, Г.Киссинжер), модернизм (К.Райт, К.Дойч), транснационализм (Р.Коохейн, Ж.Най) ва неомарксизм (П.Барон, П.Суизи) мактаби вакилларининг давлат, давлатлараро муносабатлардаги миллий манфаатлар ёки ҳамкорликнинг янги шакллари борасидаги мулоҳазалари бир томондан мафкурага нисбатан янгича ёндашувларни шакллантирган бўлса, иккинчи томондан, таълимотлар мазмунан бир-бирига қарши ғояларни ўзида акс эттирган².

Г.Моргентау идеализм оқими вакилларининг жаҳон урушлари хавфи ва ҳарбий конфликтларни давлатлар ўртасида ҳуқуқий келишув ва халқаро муносабатларни демократлаштириш ҳисобига бартараф этиш керак деган фикрларини утопия деб, ўрнига "халқаро муносабатлар давлатларнинг кураш майдонидир. Чунки давлат бор экан, миллий манфаат ҳам мавжуд. Миллий манфаат эса ҳокимиятни мустаҳкамлашга йўналтирилган бўлади", - деган ғояни ўртага ташлайди³.

Р.Арон фикрича, халқаро муносабатларда давлат ташқи сиёсий фаолияти - мақсад ва йўналишларни аниқлашда, унга эришишда давлат етакчисининг ҳаракатлари ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бунда етакчининг сиёсий темпераментидан ташқари, мафкураси ҳам ғоявий жиҳатдан мустаҳкам бўлмоғи лозим⁴.

Бугунги кунда мутахассислар геосиёсий қарашлари ҳар хил бўлсада, бироқ классик геосиёсатчилар томонидан илгари сурилган фикрлар билан ўрталикда услубий яқинликни кўриш мумкин. Аммо уларнинг мафкура борасидаги мулоҳазаларида эса "хурфикрлилик" ҳукмрон. Шунинг учун ҳам ижтимоий-сиёсий фанларда "мафкура" тушунчасига нисбатан кўплаб таърифлар, унинг тузилиши ва жамиятдаги функциясига доир ўнлаб концепциялар мавжуд.

Мафкуранинг генезиси, тадрижий тараққиёти ва унинг ижтимоий табиатига эътибор беринг. Ҳар қандай мафкура аввало назарий кўринишда юзага келиб, жамият феномени сифатида қачонки ижтимоий кураш майдонларидаги синовларни енгиб ўтсагина шакл-

¹ Marks K. i Engels F. Sochinenie [Essays]. Т. no.3. pp.12-56

² Модернистлар XX аср 60-йилларида шаклланган. Улар ўзларидан олдинги мафкурaviй оқимларни "анъаначилар" деб, халқаро муносабатларга нисбатан уларнинг қарашларини "классик ёндашув" деб баҳолайди ва жамиятдаги ўзгаришларни янгича мушоҳадаларсиз ўрганиб бўлмаслигини айтиб, халқаро алоқаларни моделлаштириш ва тизимли ёндашув орқали таҳлил этмоқ керак, дейди. Транснационализм намояндалари фикрича, халқаро алоқалар фақат давлатлараро муносабатларни назарда тутмаслиги керак. Жамиятда индивидлар ва нодавлат бирлашмаларнинг ўрни сезиларли равишда ошаётганлигини ҳам эътиборга олмақ керак. Улар транскомуникациявий алоқалар воситасида халқаро иқтисодий муносабатларни ривожлантиришдан баҳс этади. Неомарксизм оқими эса, аксинча ривожланмаган давлатларнинг иқтисодий ривожланган давлатларга тобе бўлиб қолишига эътиборни қаратишади – муал.

³ Tzigankov P.A. Mejdunarodniye otnosheniya [International relations]. Moscow, «Novaya shkola», 1996, p.21

⁴ o'sha manba / ibid. p.193

ланади. Мафкуранинг шаклланиши ва ривожланиши унинг субъектлари - жамиятдаги муайян ижтимоий гуруҳларнинг жамиятда тутган ўрнига, умумий мақсад сари амалий ҳаракатларининг муштараклигига ҳам боғлиқ. Бундай жиҳатларга эга бўлмаслик жамиятда мафкуранинг йўқлигини билдирмайди. Чунки инсон, давлат ва жамият мавжуд экан ижтимоий жиҳатдан мафкура улар билан ҳамнафас. Қолаверса, инсон томонидан мафкураларни инкор этиш ёки давлат ва жамиятнинг мафкурасиз дея эълон қилиниши ҳам ўзига хос бир мафкурадир.

Мафкура қайси кўринишда бўлмасин, унинг амалий ҳаракатлари асосида бошқа мафкураларга қарама-қаршилик туради. Мафкуравий бўшлиқ бўлган жойда янги мафкура яратиш ёки ташқи кучлар томонидан ўзга мафкура олиб киритилиши мумкин. Аммо бирор мафкуранинг ичида унга монанд бўлмаган янги бир мафкурани яратиб бўлмайди. Бундай бўлади деган сўз ижтимоий гуруҳлар ўртасида бўлинишнинг юзага келганлигини англатади ва мафкуралар ўртасида сиёсий сепаратизмни юзага келтиради.

Мафкураларни моҳиятан қандай тамойилларга асосланишига қараб таснифлаш мумкин, яъни: диний, диний фундаменталистик, миллий, миллатчилик, либерал, анъанавийчилик, гегемонлик, инсонпарварлик ва бошқ.. Қандай тамойилларга асосланмасин, мафкура амалиётда давлатнинг миллий манфаатлари билан уйғунлашган бўлсагина эволюцион ривожланишини давом эттиради.

Унутмаслик керакки, назарий жиҳатдан жамики ижтимоий гуруҳлар давлат ва жамиятда ягона мафкуранинг барҳақ бўлишидан баҳс этиши мумкин, аммо биргина куруқ фикрларнинг ўзи унинг амалиётда акс этишини парадоксга айлантиради. Бундай мафкура қачонки давлатдаги мавжуд ижтимоий гуруҳлар, сиёсий институтлар у ҳақидаги субъектив қарашларини умумдават манфаатлари билан уйғунлаштирсагина, яъни умумий манфаатдорлик орқасида миллий мафкура тарзида шаклланиши мумкин.

Шу ўринда бундай жараёнларга давлатда ягона мафкуранинг ҳукмронлиги тариқасида қарашнинг нотўғрилигини айтиб ўтмоғимиз жоиз. Шу йўсиндаги консенсус орқасида ҳокимиятга нисбатан мафкуравий жиҳатдан бир хил бўлмаган кучларнинг давлатчиликни мустаҳкамлаш йўлидаги умумий манфаатларининг муштараклиги туради. Шунинг учун ҳам бундай мафкурага миллий сўзи қўшиб айтилади¹.

"Миллий мафкура халқнинг мақсад-муддаоларини ифодалайди, тарих синовларидан ўтишда унинг руҳини кўтариб, таянч бўлади, шу миллат, шу жамият дуч келадиган кўплаб ҳаётий ва маънавий муаммоларга жавоб излайди. У инсонга фақат моддий бойликлар ва неъматлар учун эмас, ... юксак маънавиятга эришиш учун интилиб яшаш лозимлигини англатадиган, бу мураккаб ва таҳликали дунёда унинг тараққиёт йўлини ёритадиган маёқдир"². Ҳозирги кунда нафақат маълум бир гуруҳ, бутун давлат манфаатлари йўлида мафкуралар ўртасидаги консенсусни мафкуранинг янгича бир услубияти сифатида қараш мумкин.

Бундан ташқари, "совуқ уруш"дан кейин маълум бир модел асосида (марксизм сингари аниқ бир синфлар манфаати асосида эмас) жамият (бу ерда "жамият" сўзи кенг маънода ишлатилиб минтақалар ва давлатларни назарда тутмоқда)да радикал ўзгаришларни юзага келтиришни кўзлаган мақсадлар мафкуранинг асосий тамойилларидан бири сифатида

¹ "Миллий" сўзи икки хил маънога эга: 1) муайян минтақада яшовчи бир миллатга нисбатан; 2) миллий келиб чиқишидан қатъий назар, маълум бир давлатда истиқомат қилиувчи халқларга нисбатан. Бу жиҳатдан "миллий" атамаси "давлат", "давлатчилик" сўзларига синоним – *муал.*

² Milliy istiqloql g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. Tashkent, «O'zbekiston», 2000, p.6

қаралмоқда. Мафкураларнинг жамиятда ўзгаришларни содир этишга қодирлиги инкор этилмайди, агарки улар ўз базасида шундай кучни шакллантира олган бўлса. Бироқ жамиятда ўзгаришларни инқилоб ёки куч воситасида амалга ошириш мумкинлиги ҳақидаги фикрларни мафкуранинг классик формалари сифатидагина изоҳлаш мумкин.

Бугунги кунда жамият, унда кечаётган жараёнларга нисбатан ҳар бир мафкуранинг ўзига хос ёндашув моделлари мавжуд. Мафкура жаҳон сиёсий тараққиёти ва мавжуд цивилизацияларни ўзида акс эттирганлиги боис халқаро сиёсат феномени сифатида ҳам талқин этилмоқда. Мафкураларда геосиёсий шукуҳнинг устуворлиги билан геомафкуравий муҳитлар шаклланимоқда.

Геомафкуравий тўқнашувлар XX асрнинг охирида дунёнинг ҳарбий-сиёсий тизимида кескин ўзгаришларга сабаб бўлганлиги ва уларнинг аксарияти икки қутбли дунёнинг инқироzi туфайли юз берганлиги барчага маълум. Аниқроқ айтадиган бўлсак, "Шарқ" ва собиқ иттифоқнинг геосиёсий куч сифатидаги таназзули ўтган чорак аср давомида глобал аҳамиятга молик бўлган геосиёсий ўзгаришларга олиб келди ва бу жараён яна давом этмоқда.

Масалан, 325 млн аҳолига эга бўлган собиқ СССР, Югославия, Чехословакия сингари собиқ федератив давлатларининг ҳудудларида ўзгаришлар туфайли 20 дан ортиқ янги мустақил давлатларнинг пайдо бўлганлиги барчага маълум;

- мазкур мустақил давлатлар янгича кучлар мувозанати шароитда давлатчилик асосларини ривожлантиришда халқаро муносабатларда консенсусга кўра кўпроқ конфликтга дуч келмоқда;

- геомафкуравий ўзгаришлар орқасидан бирлашган Германиянинг мавқеи нафақат Европада, бутун жаҳонда ҳам ошиб бормоқда;

- куч маркази сифатида рақибини йўқотган НАТОнинг амалий ҳаётдаги функцияси ўзгарди ва ташкилотга аъзо давлатлар сони собиқ "Шарқ" қутбининг географик майдонлари (давлатлари) ҳисобига кенгайди;

- 1991 йил охирида сиёсий шов-шувларга сабаб бўлган МДХ шаклланди. Ташкилот аъзоларининг ичида геомафкуравий "номутаносиблик туфайли бир қатор янги минтақавий ташкилотлар (бирлашмалар)нинг мавжудлиги" ¹ МДХнинг геосиёсий истикболлари борасидаги фикрларнинг умиддан кўра (ташкилотнинг сиёсий ўйинлар майдонига айланиб қолганлиги боис) қарама-қаршиликлар майдонига айланиб қолганлигини кўрсатмоқда.

Хуллас, табора янгиланаётган жамиятдаги геосиёсий *status quo*га эътибор берсангиз, кечаётган жараёнларга мафкура омилининг сезиларли равишда таъсир этаётганлигига амин бўласиз. Албатта бу омил турли мақсадлар, ғояларни ва шунингдек, унинг амалиёти учун муайян геосиёсий кучлар интилишларини ўзига қамраб олган. Геомафкуравий муҳит кўпқиррали бўлиш билан бирга қарама-қарши фикрларнинг глобаллашганлигини ҳам ўзида акс эттирган. Бироқ халқаро муносабатларда мафкуранинг ўрни борасидаги айрим умумий таъриф ва қарашларни ҳисобга олмаганда, кейинги йилларда мафкура ни глобал миқёсда таҳлил этишга бағишланган тадқиқотлар доираси чегараланиб қолгандек!

Савол туғилиши табиий. Геомафкуравий муҳит деганда муаллиф нималарни назарда тутмоқда?!

Бундай мафкура аввало ўзгарган ва ўзгараётган замондаги жараёнлар билан боғланган. Унинг элементлари қуйидаги омиллар билан бевосита алоқадор:

¹ Россия-Белорусь иттифоқи, Евросиё иқтисодий иттифоқи, Коллектив хавфсизлик шартномаси ташкилотлари назарда тутилмоқда – муал.

- а) жамиятдаги устувор ғоялар ва уларнинг халқаро ҳамжамиятга таъсири;
- б) геомафкуравий куч марказларининг шаклланганлиги ва уларнинг жаҳон сиёсий тизимидаги ўрни;
- в) давлатлараро мафкуравий муносабатларнинг бугунги кўриниши;
- г) халқаро хавфсизликни таъминлашга геомафкуравий чақириқ ва таҳдидларнинг таъсир этаяётганлиги;
- д) геомафкуравий зиддиятлар кўламининг ўсиб бораётганлиги.

Тўғри, бугун халқаро муносабатларда икки қутб – собиқ СССР ва АҚШ ўртасидаги глобал мафкуравий кураш барҳам топган. Қолаверса, жаҳонда кўплаб мустақил давлатлар юзага келиб демократик ғоялари ва кадриятлари билан жаҳон ҳамжамиятидан муносиб ўрин олиш учун интилоқда ёки олдин фақат халқаро ташкилотлар, давлатлар халқаро ҳуқуқнинг субъекти саналган бўлса, ҳозирги кунда уларнинг қаторига ўз мустақиллиги учун курашаётган миллат ва халқлар ҳам қўшилди¹. Бундай ижобий жараёнларга яна кўплаб мисолларни келтириш мумкин. Аммо булар халқаро ҳуқуқ субъектлари ичида, субъектлараро муносабатларда мафкуравий тўқнашувлар барҳам топиб, консенсуснинг юзага келганидан баҳс этишимизга етарли асос бўлолмайди.

"Ҳозирги вақтда дунёда икки қарама-қарши қутб барҳам топган бўлсада, турли хил мақсад-манфаатларни ифода этувчи мафкуралар тортишуви тўхтагани йўқ", балки "бугунги кунда турли хил эски ва янги мафкураларнинг ўзаро кураши ҳар қачонгидан ҳам кўра шиддатли тус олмоқда. Ранг-баранг, баъзан бир-бирига мутлақо зид дунёқарашлар, сиёсий, миллий, диний оқимлар, мазҳаб ва секталар ўртасидаги фикр талашувлари гоҳо баҳс-мунозара доирасидан чиқиб қонли тўқнашувлар, оммавий қирғинларга сабаб бўлмоқда, одамлар бошига беҳисоб қайғу-кулфатлар солмоқда².

Реал воқелик бундай жараёнларга нисбий кўз билан қарашимизни тақоза этади. Чунки юқорида қайд қилинган замонавий мафкура параметрларининг ботиний оламига назар ташласангиз халқаро алоқаларда "Ғарб ва Шарқ" ўртасида "Шимол ва Жануб" масаласи бўйича "янги совуқ уруш" таҳдидининг сақланиб турганлигига, социалистик лагерни инқирозга учратган либерализм мафкураси ўрнига тадрижий жиҳатдан гегемонизм мафкурасининг кенг қулоч ёзаётганлигига; урушлар табиатининг тўлиқ мафкуравий тус олганлигига; минтақавий можароларнинг умумбашарий аҳамиятга эга бўлаётганлигига; геосиёсий куч марказлари ва бошқа етакчи хорижий давлатлар ички ҳаётида умуммиллий ғояларнинг бошбошдоқлиги оқибатида давлат мафкурасининг шаклланиши қийин бўлаётганлигига (масалан Россия, Покистон, Туркия) амин бўласиз.

Халқаро сиёсат "status quo"сида геомафкура омили биринчи навбатда мафкуравий хавфсизлик таҳдиди тарзида намоён бўлиб, таҳдидлар ижтимоий ҳаётнинг сиёсий, иқтисодий, ҳарбий, экологик, маданий ва инфорацион соҳаларини ўзига тўлиқ қамраб олмоқда³. Жамиятда мафкура полигонлари шаклланиб, тобора мустаҳкамланиб бормоқда. "Таъбир жоиз бўлса, айтиш мумкинки, бугунги замонда мафкура полигонлари ядро полигонларига нисбатан ҳам кўпроқ кучга эга"⁴.

¹ Mejdunarodniye pravo [International law]. Uchebnik pod redakziyey prof. G.I.Tunkina. Moscow, «Yuridicheskaya literatura», 1994, pp.85-93

² Karimov I.A. Jamiyatimiz mafkurasi xalqni - xalq, millatni - millat qilishga xizmat etsin. Tashkent, «O'zbekiston», 1998, p.5

³ Shaposhnikov E. O konseptsii bezopasnosti Rossii [Russian security conception]. Journal «Mejdunarodnaya jizn», 1993, no.9, pp.10-11

⁴ Karimov I.A. Jamiyatimiz mafkurasi xalqni - xalq, millatni - millat qilishga xizmat etsin. Tashkent, «O'zbekiston», 1998, p.6

Геомафкуравий таҳдидлар мундарижасининг бундай хусусиятларни ўзида жо қилганлиги уларга нисбатан назарий жиҳатдан таърифлар бериш имкониятини чегаралаб қўймоқда ёки қийинлаштирмоқда. Чунки, юқорида қайд қилинганлардан ташқари, таҳдидлар амалиёти одамлар, халқлар ва давлатларнинг ҳаётий манфаатларига нисбатан суийқасд қилишнинг ва ҳарбий реакцион кучлар экспансион фаолиятларининг ҳар хил восита ва шакллари ҳам ўзида намоён қилмоқда.

Бундан ташқари, геомафкуравий таҳдидлар жамиятдаги ҳарбий-сиёсий мақсадларнинг амалий ҳаракатлантирувчи кучига айланиб қолмоқда. Бунга халқаро террористик ташкилотлар номини олган “Ислом давлати” (Сурия, Ироқ), “Ал-Қоида”, Тамил Иламани озод қилиш йўлбарслари (Шри-Ланка) ва бошқа жиноий уюшмалар томонидан илгари сурилаётган босқинчилик, эгоистик манфаат ва мақсадлар учунгина кураш кўринишидаги ғоявий кўпуровчилик ҳаракатлари мисол бўлиши мумкин. Бундай кучлар мафкураси муросага келишдан кўра масалани фақат агрессив ҳарбий ҳаракатлар билан ўз фойдасига ҳал этишгагина (имкониятлари даражасининг кичиклигига ҳам эътибор бермасдан) мойил¹.

Геомафкуравий таҳдидларнинг яна бир хусусияти шундаки, улар жамиятдаги жамики таҳдидларни ғоявий жиҳатдан бир-бирига боғлашдан ташқари, ўзининг мустақил манбаларига ҳам эга. Эҳтимол, америкалик неоконсерватизм оқими вакиллари “бугун озод дунёга нафақат қуролланган армиялар, балки мавжуд ғоялар тизими ҳам хавф солмоқда. Бундай мафкураларга бугун қарши курашилмаса, вақти келиб иродамизда унга қарши туғилган туйғуларни ҳам йўқ қилиши ҳеч гап эмас”, - деганда ўша манбаларни назарда тутган бўлса ажаб эмас². Ҳозирги кунда ҳам дунёда ана шундай ғоялар янгича ниқоб ва механизмлар - “янгича шарпалар” билан кезиб юрибди. “Шарпалар” орқасида турган ҳаракатлантирувчи кучларни мафкуравий куч марказларининг «ташвиқотчи»лари деб аташ мумкин.

Геомафкуравий куч марказлари - жамиятдаги сиёсий институтлар, ижтимоий гуруҳлар ўртасида муайян манфаатларни кўзлаб ғоявий жиҳатдан юзага келган геосиёсий куч марказидир. Геосиёсий куч маркази битта давлат, давлатлар уюшмаси ёки гуруҳ, давлатчилиги ҳар хил бўлсада, ғоявий маслакдошлиги бир хил бўлган сиёсий гуруҳлар бўлиши мумкин. Геомафкуравий куч маркази билан геосиёсий куч марказини илмий жиҳатдан қиёсий таҳлил этганда “геосиёсий куч марказ” жумласидаги “куч” сўзини тушириб қолмаслик лозим. Чунки “геосиёсий марказ” тушунчаси халқаро муносабатлар назариясида бошқачароқ маънода талқин қилинади. Геосиёсий марказ тушунчаси аввало бир давлатга нисбатан ишлатилади ва биринчи ўринда давлатнинг “куч сифатида шаклланганлигини эмас, балки ҳаракатдаги кучлар учун геостратегик аҳамиятдаги географик кенгликда жойлашганлигини назарда тутди”³.

Геомафкуравий куч марказлари кўламига қараб геосиёсий куч марказлари сингари глобал ёки минтақавий бўлади. Бироқ, геосиёсий куч марказлари географик майдон билан биргаликда давлатнинг қудрати ва сиёсий мотивига қараб таснифланса, геомафкуравий куч марказлари илгари сураётган ғояларининг тарқалиш доираси (географик эмас)га қараб тавсифланади.

Мафкуранинг замонавий талқини ва геосиёсий жараёнларни таҳлил этишда (бизнинг қарашларимиз ва манфаатларимизга қанчалик даражада мос келмасин!) мондиализм

¹ Karasev I.F. Voyennaya ugroza i opasnost [Military threat and hazard]. Journal «Mejdunarodnaya jizn», 1990, no.4, p.144

² National Review. 1981. vol.29. №5. p.1188

³ Bjizinskiy Zb. Velikaya shaxmatnaya doska [Great chess board. published]. Moscow, «International relations», 1999, p.55

намояндалари фикрларини эътиборга олмасдан илож йўқ. "Мондиализм" термини келажакда Ғарб дунёси бошқонлигида «ягона жаҳон давлати ва ҳукумати»ни барпо этишга йўналтирилган интеграцион жараёнларнинг тадрижий таракқиётини назарда тутди¹. Шу билан биргаликда мондиализм бир қатор мафкуравий асосларга эга.

Мондиализмнинг геосиёсий мафкураси Ғарб билан Шарқнинг геосиёсий имкониятларини қиёслаб, тарихан ва географик жиҳатдан Ғарбнинг имкониятлари Шарқдан устун бўлиб келганлигини илгари сурса, мондиализмнинг этник мафкураси дунёдаги йирик шаҳарлар аҳолиси ўртасида космополитизмнинг қандайдир кўринишлари сақланиб ва ривожланиб келаётганлигига ишора қилиб, жамиятда миллий-этник, ирқий ва маданий жиҳатдан халқларнинг яқинлашуви кераклигидан баҳс этади.

Мондиализмнинг иқтисодий мафкураси эса халқаро иқтисодий муносабатларда босқичма-босқич либерал-капиталистик бозор иқтисодиётини яратишга интилишни тарғиб этиб, ижтимоий-иқтисодий жараёнлар тизимидаги "социализм", "ижтимоий" ва "миллий" томондан ҳаққонийлик, "ижтимоий ҳимояланиш" ва шу сингари омилларни "мутлоқ эркин бозор" жамиятидан сиқиб чиқариш кераклигини илгари суради².

Мондиализм мафкуравий жиҳатдан икки йўналишга - "сўллар" ва "ўнғлар"га бўлинади³. Агар "сўл мондиализм" намояндалари (Ф.Фукуяма. Ж.Аттали) қарашларида жаҳон интеграциясининг муқаррарлиги; "евросиёчилар" (Шарқ) устидан "атлантачилар" (Ғарб) ғалабаси билан миллий ва этник муносабатларда чегаранинг ҳам йўқолганлиги ва шу каби омиллар анъанавийчилик асосида таҳлил этилса⁴, "ўнғ мондиализм" намояндалари (С.Хантингтон, Зб.Бжезинский) замонавий жамиятда миллат ёки давлатлар эмас, балки "цивилизациялар уруши"дан баҳс этади.

Айтиш керакки, мафкуранинг энг хавфли янгича талқини жамиятдаги цивилизациялараро муносабатлар, улар ўртасидаги мафкуравий конфликтлар билан боғлиқ. Ўнғ мондиалистлар фикрларини жаҳон иқтисодиётида давлатлар эмас, давлатлардаги йирик монополиялашган компаниялар ўрнининг сезиларли равишда ошиши билан, келажакда конфликтлар миллий давлатлар ўртасида эмас, цивилизациялар ўртасида бўлиб, жаҳон сиёсатида цивилизациялараро тафовутлар ҳукм суриши ҳақидаги башоратлар билан боғлашади.

Цивилизация ҳақидаги фикрлар тизимида С.Хантингтоннинг қарашлари ўзига хос бўлиш билан биргаликда, илмий доирада қизгин муҳофазаларнинг юзага келишига сабаб бўлган ва бўлмоқда. У сўл мондиалист Ф.Фукуяманинг XX асрда фашизм ва коммунизм мафкуралари устидан либерализм ғалаба қозонди ва шу билан тарих тугади - деган мулоҳазасига қарши жаҳон тарихи тугамасдан, балки янги босқичга кўтарилганлигини таъкидлайди⁵. Тадқиқотчининг фикрича, XXI асрда жаҳон сиёсатида маданий омил биринчи ўринга чиқади ва жамиятдаги ҳар қандай ҳамкорлик ва қарама - қаршиликлар давлатлараро эмас, мавжуд маданий цивилизациялар ўртасида бўлади. Унингча, цивилизация

¹ Slavohotov A., Gusher A. Strategiya nazionalnoy bezopasnosti Rossii na yuge [Russian national security in south]. Journal «Aziya i Afrika segodniya», 1997, no.1, p.29

² Ibid

³ Ibid

⁴ Dugin A. Vozvrashayas k «Velikoy voyne kontinentov» [Return to «Great war of continents»]. Journal «Elementi», 1993, no.1, p.43

⁵ Yurlov F. Konez istorii ili poisk novogo puti?. [The end of history or searching new way]. Journal «Aziya i Afrika segodniya», 1997, no.1, pp.2-4

тушунчаси бутун борликни, шу жумладан, давлатларни ҳам ўзида мужассамлаштирган маданий мулоқотларнинг амалий натижасидир¹.

Дунёдаги "оловли нуқталар" мавжуд цивилизациялар туташган чегара - майдонларда бўлиб келган ва яна бўлади. Ўша конфликтларни маълум бир вақт олдини олиш ёки бартараф этиш мумкин, аммо вақт ўтиши билан қарама - қаршилиқлар янгича тусда такрорий юзага келаверади. Олим "маданиятлар чегара"лари деганда Болқон, Кавказорти, Яқин Шарқ сингари минтақаларни назарда тутати².

Воқеликда кечаётган жараёнларни бундай қонуниятга солиш муаммога бир томонлама ёндашиш эмасмикин?! Назаримизда, "оловли нуқталар"нинг барҳам топмаётганлигини ўша минтақаларнинг "цивилизациялар чегарасида" жойлашганлиги билан изоҳлаш нафақат ҳақиқатдан узоқроқ, балки онгли равишда билдирилган мантиқсиз хулосадир.

Фикримизча, Ер юзидаги "оловли нуқталар" юзага келишининг асосий сабабларини билиш учун, аввало конфликтлар майдони атрофида "айланиб юрган" кучларнинг минтақадаги мақсад ва манфаатларини ўрганиш муҳимроқ. Қолаверса, С.Хантингтон конфликтлар табиатининг мафкуравий тус олишини тарихга - XX асрга оид омил сифатида шарҳласада, бугун XXI аср иккинчи ўн йиллигида жаҳонда кечаётган минтақавий ихтилофлар таҳлили олимнинг мафкурага нисбатан бундай хулосага келишга шошганлигини кўрсатмоқда.

С.Хантингтон назарида цивилизация ва маданият замоннинг ўзгариши билан ўта сиёсийлашиб бораётган ижтимоий ҳаётнинг муҳим соҳаларидир. Шунинг учун у уларни жаҳон сиёсати билан боғлашга уринган ва халқаро муносабатларда цивилизациялараро тўқнашувларни (келажакда) табиий жараён сифатида башорат қилади.

Бизнингча, маданият қандай кўринишда бўлмасин у одамлар ўртасидаги алоқадир. Цивилизация эса борлиқдаги нарсаларга хос куч. Бошқачароқ айтадиган бўлсак, маданият муайян қадриятларга интилиш натижасида шаклланиб ва ривожланиб борса, цивилизация жамиятда маданиятнинг моддият шаклида юзага келади. Цивилизация ҳам, маданият ҳам ўз доирасидан чиқиши, инқирозга учраши мумкин, фақат уларга четдан у ёки бу мафкуранинг таъсири бўлса.

Шундай экан биз XXI асрда жаҳон сиёсатида цивилизациялар тўқнашуви ёки етакчи давлатлар ўртасида умумбашарий биринчилик учун кураш ва жамиятда гегемонизм мафкурасининг сезиларли ўрни бўлишидан эмас, балки цивилизациялараро мулоқотдан, улар ўртасидаги мавжуд муаммоларни бартараф этиш йўл-йўриқларидан баҳс этсак, мулоҳаза юритсак мақсадга мувофиқ бўларди. Шундагина, жамиятда геомафкуравий ўзгаришлар орқасида юзага келиши мумкин бўлган таҳдидлар билан боғлиқ муҳит - ҳар қандай даражадаги кучлар мувозанати шаклланишининг олди олинади. Мафкуравий кучлар мувозанати ўрнига мавжуд кучлар муносабатлари, дўстона мулоқоти учун шарт-шароитлар юзага келади. Натижада жамиятда ижтимоий муроса – мувозанат концепцияси амалий жиҳатдан намоён бўлади.

¹ Jumayev R., Ubaydullayev U., Xo'janov B. Konfliktologiya asoslari [Essentials of conflictology]. Tashkent, «Akademiya», 2000, pp.87-91

² Ibid